

HERRI LITERATURAZ

Piarres Lafitte

Ez Eskual-herrian, ez bertze nehun, ez du herri batek deus ere asmatu. Edozoin asmu, edozoin pentsamendu jende bakar baten ganik heldu da, gogoia beti norbaitena baita, eta ez sekulan moltzu batena.

Gero, bai, herri batean ahoz-aho, beharrez-beharri hedatzea-rekin, herrikotzen ahal da, eta horra nola aipa daitezken herrikantu bat, herri-ipuina bat, eta berdin, ororen buru, herri-literatura bat.

Haatik eskualde batean asmatu, erran edo idatzi guziak ez dira literaturan sartzen: izen hori ez zaie zuzenki emaiten ahal, nolazpait landu eta apaindueri baizik: hortakoz behar dute usaiak kanpoko zerbait gai edo arrimu, hori gerta baitakioke ez xoilki bertsuari, bainan halaber hitz *laxoari.

Gaiez den bezanbatean, nork ez daki erresumaz erresuma dabiltzala, mugez axolarik gabe, gehienez nehork ezin erranez nun noiz sortuak diren, toki bakotxean leku-usain berezi bat dariotela.

Halare zombait iturburu ez ditzazkegu uka, xehetasun batzu hor baititugu salatari: adibidez, *Misere*, *Robert-le-Diable*, *Marie Valentine*, *Juan Soldado*, *Vendome*, *Donkixot*, *Trentekuxilo*, eta gisa bereko izenak nunbaitik etorri zaizkula bixtan da.

Bertzeak bertze, hiru mendez, Troyes eta Frantziako Tolosa-tik *Bibliothèque bleue* delakoak zenbat liburuxka urdin ez deizte saldu, etxez-etxe zabiltzan bizkarkarien bidez: hortik *jalgi zaizku pastoral eta ipuinak *hebroka; eta nola ixil gure kantu askok *Occitania*-koeri deieten zorra, musikaren eta hitzen beren aldetik?

—Zorigaitzez, zion Ithurriague ene adixkide zenak, gure arbasoek ez zakiten erdara axaletik baizik, eta bertzalde nekez itzul zezaketen eskuaralat.

—Zorionez, diot nik: horrela ekarriak baitziren beren *mailleguen errotikago aldatzerat eta beretzerat.

Hau ere ezagut dezagun: baizik-eta suiet batzu iragan direla egiazko ixtoriotik, ipuinerat; eta ipuinetik ala kantura, ala antzerkira.

Ez da erraiteko baizik itsaso nahasi batean murgiltzerat edo pulunpatzerat goazila, herri-literaturaz mintzatzerakoan.

ipuinak

Hitz laxoz ipuinak dira nausi Euskaldunen herri-literaturan.

Ipuin izen horrek estaltzen ditu kontu, kondaira, ixtorio-mixerio eta alegia, hots zerbait kondatzen duten guziak, edestia salbu.

Asko mendez gure etxetako mahaina edo supazter-xokoa alegeratu dute, bereziki afal-ondoetan, familia ohera gabe, *eleketa eta jostaketa bildua zagolarik. Bazuen ipuinak bere lekua berdin, ezkontza edo bataio-bazkari luzeetan, artoxuritzetan, ihiztari edo ogi-joile bilkuretan, igande, jai edo merkatu arratsek betetzen zituzten ostatueta.

Ahoz-aho zabiltzan bai eta beharrez-beharri, batzu laster ahantzirik zaudela, bertzeak aldiz orroitzari errotik lotuak.

Ipuin-zaleak izan dira, izkiribuz hartu dituztenak gal diten

ez nahiz, ezarri baitituzte han-hemenka barreaturik joan den mendeko eta gure huntako aldizkarietan.

Handik *andana bat bil daiteke; ba eta oraino ere xahar bakar batzuen ahotik oraino idatziak ez diren zonbaitzu.

Bainan ez da beharrik lan guzia egitekoa. Biltzale *suharrak ukan ditugu. Arrotz ala euskaldun, hiru dotzena hurbil kondatzen ditugu. Izenda ditzagun aipatuenak bederen: Cerquand, Webster, Vinson, Arcaya, Monteiro, Barbier, Ariztia, Iribarren, J. M. Barandiaran, R. M. Azkue.

Heien bildumak batetaratzuz *Corpus fabularum Vasconiae* eder bat baginuke, hamabi ehun ipuinekin, hetarik kanpo uzten ditugularik, nahiz pollitak diren, euskaralat itzuli dituzten Perrault, Grimm, Andersen, Cervantes, Andreiew eta bertze arrotz askorenak.

Mota guzietakoak badira eta gaiak ardura nahas-mahas ateratzen. Halere, klasatzekotan, bortz *taldetan ezar ginezazke.

Lehenik zertako ez eman paganu sinestari *eratxikiak: hor ginituzke Mari eta Maiu, Mikelats eta Atarrabi, Odei eta Eate: hor *lamiak eta maideak: hor basa-jaun-andereak, Axko eta Tartaroa, beren inguruko *iretxu eta bertze lagunekin.

Bigarrenekorik, Ebanjelio-izunetarik bilduak eta zabalki *emendatuak: edo berdin sailduen alegiazko bizitzetarik: hor atxeman ginezazke Jesus eta Jondoni Petri Eskual-herrietan ibilki; Zakeoren ixtorio bitxiak; Haur prodigoaren balentriak, Sen Grat, San Nikolas eta bertze hainitzen mirakulu espantagarriak: debru, aingeru, eta arima herratu zer nahi, sorgin, *hazti, *belagileak ahantzi gabe.

Hirugarrenekorik, basa-edestikoak. Aspaldiko gertakari batzuen kondaira, *kanore izpirik gabeko xehetasun harrigarritz aldatua. Gisa hortan kondatuak zaizku errege, gurlari, pilotari, mariñel, eta bertze gizon aipatu hainitzen zori on ala gaitzak. Luis handiari, Gazteluberri jaunari, Santa-Cruz apezari, Perkaini,

Pello Montvieux itsas-gizonari dagozkien ipuinak mota hortakoak dira.

Laugarrenekorik, ixtorio-mixterio batzu, iduripen hutsezkoak, neholako oinarri gabekoak, hala nola Midas-en minarena, Urregile xerriarena, Zozoarena, Xixtu *xarmatuarena, eta bertze.

Bortzgarrenekorik, ezar ginezazke bertze guziak, iduri gertatuak, bainan izpirituz emanak, gehienak jostagarri hutsak.

Maizenik aipatzen zaizkun jende-motak talde hoitan guzietan dira: errege-erreginak, medikuak, apezak, sakristauak, buhamia edo jitoak, guardak, soldadoak, makiñunak, mozkorrak, *jujeak, ohoinak, atso gaixtoak, zozoak, jokolariak, amerikanoak, arrotzak.

Kondatzale bakotxak bere jeinu berezia duelarik, ez da harritu behar ixtorio berak itxura desberdinak ukan ditzan bilduma batetik bertzera.

Bizkitartean badira ohidura batzu gehienetan hauteman ditzutenak. Huna zombait adibide:

Ipuinak maiz hitz bertsuekin hasten dira (*Bazen behin munduan, Askotan gertatzen den bezala, Aldi batez berria hedatu zen, baizik eta...*)

Hitz bertsuekin bururatsen (*Ontsa bizi izan baziren, ontsa hil ziren, hortan fini da ixturioa,—Hala bazan ala ez bazan, eman hori halabazan.—Egia bada sinets, ez bada egia ez sinets,—Geroztik pasatuez ez dut izan berririk*).

Ipuinetan ohargarri da zoin usu *hirunazka* datozin jendeak eta gauzak: “bidean heldu ziren *hiru* gizon, edo *hiru* neska, edo *hiru* soldado; norbaitek asmatu behar *hiru* egia, errepikatu *hiru* hitz, jo behar atea *hirutan*”.

Epeak ere manera berezi batez neurtzen dira: *urte eta egun* baten buruan; *handik zazpi* edo *hamalau* urteren buruan. *Bedertzi-urrena*, beti **tentu* gaixtoko eguna...

Mintzairaz den bezenbatean zer erranen dugu? **Ardurenean* bakun eta arrunta dela, herrian herrikoa, hitz-zuhurrez, ditxo

apaindua, arrabots-soinuz *emokatua (*kisk-kask, zipli-zapla, hinki-hanka, brau, frixk, krik eta krak...* eta abar); gaia gordinskoa delarik ere, hitzak bana bertze poliki hautatuak, nehoi gaitzi ez ditzen.

Oro har, jostagailutzat dauzkate Euskaldunek beren ipuinak, eta ez lizateke zuzen hoiaren arimaren jujatzea, oinarri ahul eta arin hortarik: gure gustuko, enganagarri lizateke.

Hitz laxozko bertze josteta batzu

Hitz-laxoari datxizko asko ele kasta, hala-nola prediku, ebanjelio, epixtola, edo prefazio-ihakinak. Orok gogoan dituzkegu Itsasuko Zanpagaray-en omeliak, Bidarraiko 24 *agotak aipu dituen epixtola, fraile salatari baten prefazioa, edo bere *gelariari bazkariaren manatzeko erretoz batek egiten duena.

Bertzalde nola ez aipa, *galarrots batzu hasi gabe irakurtzen ziren alegiazko errege, enperadore, president edo prefet-en aginduak; maskaradetan *xorrotzek emaiten dituzten hitzaldi jostagarriak, notariak egiten dituzten ordenu eta ezkont-kontratuak; ihauteri, maiatz-arbola edo tobera-munstra, auzietako lege-gizonen *tartarikak?

Atsotitzak

Erdi hitz-laxo, erdi neurtitz, huna atsotitz edo hitz zuhurrak. Euskaldunek lehenago nasaiki bazerabilzkatzen: laket zituzten erran-bide motz, argi eta ozen horiek, mende zaharretako adimendu guzia hetan bildua izan balitz bezala. Azkuek egin du atsotitz bildumarik aberatsena, 2936 zenbakirekin. Berak aipatzen ditu haatik bere aintzineko famatuena: Zalgize, 1596ko bilzalea, Oihenart, Bela, Moguel, Voltoire, Darthayet, Landerretche eta bertze.

Asko idatzi da euskal atsotitzez. Nola ahantz Francisque-
Michel, Urquijo, Veyrin, Leon, Etchart-ek gai hortaz eginikako
lanak? Heien arabera, errangune horiek sakonki salatzen dute
herriaren *eitea bere gogo-bihotzetako *zeihardura berezienekin.

Halare zombait aldiz elgar gezurtatzen dute, eta bada kantu
bat desbide andana bat argitaratzen dituen. Adibidez:

Laguna lagunari beti iduria:
Nolako aita eta, halako semea;
Uriaren ondotik heldu ateria:
Aita biltzale batek haur xahutzailea!

Amiltzean harria ez da gorolditzen.
Gizon ibilkariak zer ez du ikasten!
Busti nahi ez dena urean ez sartzen:
Irriskatu gaberik nork du deusik biltzen!

Ikus bertze koplak *Kantu, kanta, khantore* liburuan (51.
orrialdean).

Bertsuak

Herri-olerkiak asko molde besarkatzen du gutartean. Apalena
da *Kilixki-kalaxka* bertsua: ez du berenaz deusik erran nahi, nahiz
bere soinuez eta tankeraz beharria perekatzen duen:

Lan-lan-lan
laran, laran, laran, lan, lan.
Lan-lan-lan
laran, laran, lan, lan.

Trikiti-trikiti-trikiti-tin
trikiti, trikiti-trikiti-tton!

Kilixki-kalaxka gehientsuak lotzen zaizkie zerbait erran

nahi duten hitz batzueri. Haurrek beren berex-kantuetan maiz darabilte modu hori:

Harriola, marriola, kin-kuan-kin,
portan zela, portan min,
segera, megera,
kiru, karum, pek!

Bertze kantu batzuetan ere gerta ditake holakorik:

Horien bien ezteietara
Erregea zaldiz heldu da,
rrau, rrau, rra,
rrau, rrau, rra,
Ezpata gerrian, rrau, rrau, rra!

Ni hiltzen naizenean,
trala, tralala, lala-la...

Donostiako iru damatxo
Erreteriyen dendari:
josten ere badakite, baña
ardoa eraten obeki,
eta kriskitin, kraskitin
arrosa klabelin,
ardoa eraten obeki.

* * *

Hain zuzen, kantua da gure herri-literaturaren apaintzale lehena. Zonbait mila badira bildurik. Heien bila ibili diren musikazale suharrenak izan dira Salaberry Maulekoa, Charles Bordes, J. Barbier, bainan oroz gainetik Aita Donostia eta Azkue.

Euskal-kantuak zonbat diren orotarar, ez guri galda. Bada sehaska-kantu, haur-kantu, dantza-kantu, eske-kantu, amodio-

kantu, eztei-kantu, *deitore-kantu, laneko kantu, soldadu-kantu, mariñel-kantu, ostatu-kantu, pilotari-kantu, herriaren aldeko kantu, alegia-kantu, irri-kantu, laudorio-kantu, *mendekio-kantu, jendetasun-kantu... Badira alegerak eta trixteak; badira hunkigarriak, ederrak eta pollitak; badira *entrabaleko hainitz, eta zenbait bakar gaixto eta xikinak. Mota bakotxak hartze luke ikerpen berezi bat.

Euskaldunek koplaka neurtzen dute olerkia, eta ez erdal-dunek bezala neurtizka. Bertsu edo bertso hitza bera neurtitz moltzoa zaie, puntu edo rima bera duten ber.

Neurtitzaren legeak ez dira hertsiak. Ez dira konda bokalen azentua, ez labur-luzetasunak. Hiatoen axolarik ez. Diersi, sineresi, elisioak behar arau baizik ez dira erabiltzen. Musikak matatzen ditu tankerak eta silaben kondua. Izaitez, hogeit bat neurtitz mota baditugu (luzeenak 18 silaba), eta dotzena bat bertsu mota (luzeenak bederatzi puntu).

* * *

Bertsu *zaharrenek* badute beren *begitarte berèzia: itxurapenak errex, bizi eta motz; ele alfer guti, lokarri guti: ideiak hitz-erdika erranak, *aieruz esandakoak, entzuleari utziz heien ikur sakonaren asmatzeko atsegina, sendimenduzko logika bati esker. Adibidez:

Halzak ez dik bihotzik,
Ez gaztanberak ezurrik:
Enian uste erraiten ziela
aitunen semek gezurrik...

Etxian eder gerrena...
Etxekandere lerdena,
Zure erriko erraztun hortaz
eros niro Baiona.

Eder zeruan izarra,
errekaldeen lizarra...
Etxe ontako nagusi jaunak
urre gorritz du bizarra.

Bertsolaritza

Bertsolariak zonbaitek aipatu dituzte nasaiki eta *ximenki. Luma puntarat heldu zaizkigu Lekuona, Iturriague, Zabala eta Onaindia jaunen izenak.

Lauek erakutsi daukute ahotik hortzerat bertsu kantatzeko ohidura munduko lau hegaletan hedatua zela lehenago. Baina leku gehienetan galdu da, guk zorionez oraino atxikitzen dugularik.

Egia erran, ez da nor nahi bertsolari jartzen ahal: bertsolari-gaiak behar du ausartzia frango, jendearen heraberik ez, gogomihia zalu, hitz hainitz ikasia, idurimena aberats, boza argi eta azkar, zentzu eta oharpen erneak, bai eta kantari dohain zerbait.

Baitezpada bertso batean ez da behar poterik. Poto egitea da bertso berean hitz bat bi aldiz erabiltzea, ez bakarrik puntuetan, baina nun nahi. Adibidez, Domingo Kanpaña-ri bota bertsoak lege hori hausten du, lau aldiz *mando* dakarrelakotz:

Mando baten gañan Domingo Kanpaña,
ez dijoa utsikan mando orren gaña.
Azpian dijoana mandoa da, baña
gañekoa ere, bada azpikoa aña:
mando baten gañan bestia, alajaña.

Bixtan da goraxeago aipatu ditugun euskal neurtitzeri emanak zaizkien errextasunak, bertsolaritzan ere *haizu direla. Baina bertsularia ez da bakarrik bere hitzen jabe: derabilan musika ere guti edo asko molda dezake gogoratu hitzekin uztar dadin. Adibidez: silaba baten orde biga heldu bazaizko burura, bi kortxea

emanen ditu kantatzean beltz baten lekuan: silaba bat eskas balu, alderantziz.

Halere joko bihurria da tipus-tapas bertsu baten ateratzea. Teknika berezi bat galdatzen du.

Emán dezagun Mattin eta Xalbador buruz-buru ari direla, Mattin alegia laborari, Xalbador deputatu. Luzaz zoin bere bizi-bidearen alde ari izanik, Mattinek behar du bertsu batez auzia *trenkatu.

Berehala pentsatzen du, bakoitza bere hartan egoitea dela hoberena. Azken hitzak gogoan ditu:

Ni laborari nago, zaude deputatu

Idea hori haatik polliki erakartzekoa da, bi ofizioen abantailak aitortuz:

Zure ohore hoiek enaute tentatu
gure lur-lanak ere bereak baditu.

Bainan zertako ez has jendetasun hitz batez? Eta huna bertsoa:

Adixkide maitea, ez otoi gaitzitu:
Zure ohore hoiek enaute tentatu:
gure lur-lanak ere bereak baditu.
Ni laborari nago, zaude deputatu!

Ikusten den bezala, azken neurtitzak *manatu ditu bertze puntuak, eta bertze ideiak ere.

Ez da haratik ez hunatik, inomine batean lan horren egiteko, gogoaren mekanikak behar du ongi olioztatua!

Holako kasuan Ligueix batek bertzela itzulikatuko zuen *berseta*:

Ekiak argitzen dü zelütik bazterra,
Liliak alageraz ezarten alorra.
Nik heben arrapizten düdalarik lürra,
Zü goiti deputatü zuaza Parisera.

Ziberotarrek ideiak iduripenez estaltzen dituzte, bertsuaren betetzeko, ez baitira beti gaizkiago ateratzen.

Gaiez ez du balio mintzatzea: erran ditake zer nahitaz artzen direla gure bertsolariak, baina beren jakitatearen mugetan.

* * *

Bertso-paperen ontzaileak bertzen teknikaz ber-beraz baliatzen dira. Bainan badute astia, eta gogoeta egon ditazke hitz egokia edo neurri xuxena atxeman arte.

Ez uste izan halare tipus-tapas artzaileen heinerat heldu diren baitezpada. Ezagutu ditugu bertsolari batzu, luma eskuan biziki ahul zirenak; baina, aditzaleen aintzinean, sukar batek harturik, *pindarka botatzen baitzautzueten bertsoa, xuxen eta bizi-bizia.

* * *

Bertze bertso mota zonbait aipa ditzagun laburzki. Gehienetan trufa edo *murrika dakarkete.

Trikiti-kopla, motz-motza, zirikatzailea:

Ai mutil anka luze,
zozo-armario:
gantzonzillo-borlea
bernatik dario.

Xarnegu-kopla, mintzairak nahasten zaizkuna. Huna Etchahun Barkoxe-ren etsenplu bat:

Sed libera nos a malo, sit nomen Domini.
Vamos a cantar un canto para divertir.
Yan dögünaz gerozti xahalki huneti.
Eta edan ardua Jüranzunekoti.
chantons, mes chers amis,
je suis content pardi,
Trinquan d'aquest bun bi.
Eta dezagün kanta kantore berri.

Elgarri lotuak dira: latina, española, frantsesa, kaskoina eta euskara.

Gehienetan bi mintzaire dira bakarrik nahasten:
Eskuara eta frantsesa:

Bettiri Uhartekoa, ah qu'il était bon chasseur!
Erbi txar bat atxeman du sasi batian par bonheur.

Euskara eta española:

Por andar con las rubias
emen nau galduta
como los solterones
geldituz sobrauta...

Euskara eta inglesa:

Today-ko neskatiak
jasten da pretty,
powder ipiñi eta
enseguida all ready
Side-walk-ien pasatzen dan
people guztiari
begia giñatu eta
come on right in, honey...

Jostatzeko, *fatrasia*-k ere egiten dira, buru-buztanik gabeko bertsu errebesak:

Entzun nezazu, Frederik!
amets berdea bederik,
Arrosa tuntun gaberik,
lurra zeruan osorik...

Xuberotarrek, ardi zain daudelarik mendian, elgar *laidos-
tatzen dute, irri-egiteko, bota-erreferaka: zer nahi erranikan ere
legea da ez samurtzeko. Adibidez:

Pettek

Sagartzian, sagar eijer,
Liliak, üsü arroser;
Asto-errua, hire ezpainer.
Xikito!

Jüsefek

Karesa, zamari hunentako,
hitz goxo zentzüdüentako
Orrua dena hiretako.
Xikito!

Ikusten ahal du irakurleak, bertsu mota hau hiru pontukoa
dela eta beti *xikito* hitz berarekin bururatzen dela. *Josteta hori
deitzen dute *xikito*-ka artzea.

Herri-teatroa

Teatro xumea: Teatroa, biziaren itxura eta *ihakina den ber,
laket zaio herriari. Jende xeheak haalik ez du berenaz bakan
baizik emankizun handietarat jo egiten; aski zaizko ager-aldi
xumeak.

Asko kantuk, beren elgar-hizketekin, antzerki-puska batzu badirudite, eta bertularien arteko saio hainitzek ere bai.

Are gehiago, naski, bertze josketa zonbaitek.

Itzal-xinuz (*ombres chinoises*) edo panpina-mugimenduz (*marionnettes*), ume ginelarik, gure *amasa eta izabek komedixka pollitik ateratzen zaukuten. Adibidez:

- Itsu trixte bat nuzu,
Eske nabila ikaran.
Nitaz urrikal zaitze.
- Ongi etorri zarela!
Olagaraian zare!
Nahuzu ogi puska bat?
- Milesker, enuzu gose,
ederki askaldua nuzu!
- Nahuzu baso bat arno?
- Milesker, enuzu egarri,
Egun ez da hain bero.
- Nahuzu arropa zerbait?
- Milesker, badut ongi bestitzekoa.
- Nahuzu zerbait diru?
- Ya! baditut ehun mila libera.
- Zer nahuzu ba, ixtant baten aterbe?
- Jauregi eder bat badut, anderea.
- Zertara heldu zare bada: ez naiz itsu sendatzaile.
- Huna egia, andere gaixoa:
enaiz batere itsua:
Gazteluberriko primua naiz,
itsutuki zaitut maite
eta ezkontzaz zure galdatzeko
hunarat jin naiz eskale.

*Liho-kardatze eta arto-xuritzetan ere, jostatzeko egiten ziren alegiazko *aharrak, ala bertsuz, ala hitz laxoz; gaia zer nahitaz hartzen zuten: doteaz, gizon-gai baten hautatzeaz, etxeko lanez, moda berriez. Elgar-hizketa horiek Baxenabarren *disputak*

deitzen zituzten, Nafarroan *errandoak*, Ataunen *Zelemín ta Zelemon*:

Ama, begira zazu
leihotik kanpora

hitzeekin hasten den kantuak *disputa* hoién aire zaharra dauka, bainan huntan amak ez dio alabari erasiarik egiten.

Xaribari edo galarrotsetan, *suiet*-en etxe bazterretan barrea-tuak ziren arrabost-egilek "errak, to"-ka salatzen zituzten *gaz-tigatu nahi omen zituzten gertakariak. Adibidez

—Errak, to!
—Zer duk, to?
—Badakika berri?
—Zer berri?
—Gurdoenean oiloa nausitu zaiola oilarrari?
—Zer ari dituk? Oilarra erruten?
—Ez oraino, bainan oiloa kukuruku egiten!
—Josepe dea oilotu?
—Ba eta Margaita oilartu...
—Berri horren ohoretan
jo adarra errepikan
klan! klan! klan!

—Errak, to!
—Zer duk, to?
—Jakín duka berri?
—Zer berri?
—Josepek salda galdatu,
Ogalea ukan baitu...
—Ez dea errebelatu?
—kontentu zukan, kontentu!
—Arnoak ez bide ziók burua berotu,
—Ez kafeak ere zainak altxatu...

—Berri hoiien ohoretan
jo adarra errepikan
klan! klan! klan!

Eta gisa hortan jarraikitzen ziren gauak gauari, elgar-hitz eta arrabots, *tuta, zartain, eltze-gogor, oihu, irri-karkaila.

Alegiazko auziak ere baziren tobera-mustretan, ihaurterietan, kabalkada batzuetan: zombait aldiz frango ausartak ziren, baina batzuetan ez zuten izpiritu eskasik. Ikus *San Pantzar*-en jujamen-dua (*Gure Almanaka*, 1972, p. 52-55).

Pastoralez; Ordu bide dugu Xubero-ko pastoralen aipatzea. Aspaldikoak dira. Oihenart-ek dio, hamaseigarren mende erdit-sutan Etchegaray delako batek Donibane Garazin *Artzain gorria* agerrera zuela.

Bainan eskuz eginikako berrehun bat kopia gelditzen baitira han-hemenka barreaturik, zaharrenak XVIII. mendekoak ditugu, ez dakigularik xuxen badiren hetan aintzinagoetarik aldatuak.

Hérelle jaunari esker, hainitz gauza ikas ditake pastoralen teknikaz; bainan dugun erran *deplauki textoak berak ezin ukan dituela funski ikertu, ez zakielakotz eskuara izpirik eta laguntzalek axaleko lan ahula egin ziotelakotz, jakingabez eta lasterregiz. Baditake hor astia lukenarentzat iker-sail bat baliosa.

Pastoral-gaiak azken denbora hautaraino ezar zitazken sei taldetan: 1. Testament zaharra; 2. Testament berria; 3. Sainduen bizitzak; 4. Klasiko zaharrak; 5. Ipuinak; 6. Kondaira. Berrikitan sartu dira Euskal-suiet batzu, orai arte ez zelarik hoietarik *bihi bat ere ageri: Santxo azkarra, Etchahun, Berterretxe, Xikito, De Troisville, eta abar.

Arrotzen ganik hoinbertze mailegatzea eskualtzale zombaitek gaitzetsi dute aberzaletasun-eskas bat bezala: guk nahiago dugu hortan ederretsi Xuberotarren idekidura.

Zer nahi den, pastoral baten *eraikidura arras bakuna da.

Hastean, *aitzinperediku* batean, *ekaiaren laburpen bat, aditzalek konprenitzeko gisan zer gertatuko den. Gero xehe-xehea gauzak heldu dira neholako batasunik gabe, noizetik noizera artetik satandantza batzu edo ibilketa batzu emanaz. Bururatzean, *azken peredikia*, ikusien bildumarekin, entzulek ez ahanzteko.

Oro bi puntuko bertsu edo *breset* libroz erranak dira, mintzaire hanpatu batean, erdarazko hitzen beldurrik gabe, iduri eta arrozkeria horiek edertzen baizik ez dutela.

Funtsak erakusten du beti ongiak gaizkiarekin deraman gudua, nahiz azkenean, Jainkoa lagun, onak irabazle ateratzen diren. Erran gabea, tzarrek debruak dituzte *sustatzaile.

Pastoraletan agertzen dira segur handi-mandiak: errege, printze, aita saindu, apezpiku; bainan berdin ermita, eskale, artzain, eta heien inguruan aingeru eta satan-kume zombait. Nahiz maiz aipatua den, Jainkoa ez da behin ere ikusten, ez eta Jesus-en begitartea ere.

Teknikaz zer erranen dugu?

Antzoki edo teatro-lekua bakun-bakuna dela, taulada huts bat, bazterrik gabea. Zolan oihal handi bat, eskuin gaixtoen atea, ezker onena. Erdian arte bat, zombait aldiz aita-saindu eta aingueruentzat. Zombait *kadira. Oihalaren gain-aldean, soinulariak.

Ohar huni: gaixtoek ez dute nehun urdinik, ez eta onek gorririk. Gaixtoak sartzen edo ateratzen direnean, musika berezi batek laguntzen ditu; onak ere berenaz lagunduak dira.

Urratsak ez dira oro berdin: erregek badute beren liturgia, bertzek berena, eta onak ala gaixtoak diren arabera, oraino jestuak bertzelakutzen dira.

Guduak jeneralen artean iragaiten dira. Bi lerrotan emaiten dira elgarri buruz. Hasten dira desafioka, laidoka, eta "batalla"ren airea musikariek botatzean, gerlariek dantzatzen dute beren gudua, elgarren ezpatak tankeran joz.

Antzoki lau kantoinetan zaintzaleak baitira armatuak, batek

airean *zizpatiro bat emaiten duenean, neskatxa zerbitzari batek oihal bat hedatzen dio lurrean, hilen den soldaduari, erortzean, ez dakizkion bere arropa baliosak fundi.

Guduak *ardura handizki apailatuak dira. Etsaiak zaldiz heldu dira antzoki ingururat, eta taulen gainekoak kanpokoekin badituzte elgar-hizketak.

Bertze hainitz berezitasun balitazke altxatzeko, bainan biziki luze loake. Pastoralen ikusteko tirria piztu baginu irakurlen baitan, ez lizateke gaizki!

* * *

Xuberoan izan dituzte lehenago *irri-egiteko* pastoral batzu. Eraikidura bertsua dute, bainan funtsa arras bertzelakoa. Gaiak biziki ausartak, mintzairia gordinskoa, han-hemenka zikina ere. *Ez da harritzeko aspaldiskotan bai prefetek, bai auzapezek, debekatuak baitituzte. Hogeita-hiru kopia zahar gelditzen dira, linguistikari buruz ikertu behar litazkenak. Euskara hobea dute pastoral *handiusek baino, nahiz arruntagoa.

* * *

Arrasateko Gabon-antzerkia: Orok badakigu pastoralak Erdiaroko *ministerio* deitu eliza-antzerkien ondokoak direla. Teatro hori Europako eskualde gehienetan bizi izan da, gero eta pasarte tzarrez nahastekatuago. Apezek eta herrietako buruzagiek kondenaturik eta ohidurak galdurik, emeki-emeki iraungi da, doi-doi han-hemenka zerbait orroitzapen utziz, Oberammegauen edo Xuberon bezala.

Euskal-herrian pastorelez kanpo badea haren *hatzik? Iduri luke baietz. Hemezortzigarren mendean, Barrutia izeneko eskribau arabar batek (1682-1759) Arrasaten ondu zuen euskeraz "Acto

para la Noche Buena". Izena erdaraz ukaiteak ez gaitu harritu behar. Pastoral batzuek ere frantsesezko titulua dakarte: *Les quatre fils Aymon, La Prise de Constantinople* eta holako.

Gaia Jesusen sortzea du, beraz elizakoa: bainan Ebanjelioari josiak zaizko, hein bat polliki, hameka xehetasun alai edo hun-kigarri, dantzak eta kantuak barne. Gainera, harat hunat gara-matza erdi-komedia horrek, Betlemetik Arrasaterat, Herodesen urtetarik Fernando gogo-ilunaren egunetarat. Oro abilki antola-tuak eta urtuak daude, maisu-lan batean bezala.

Barrutiak, euskera-mordoiloa erabilia gatik, (zonbaitek or-duan uste baitzuten espñola euskeratik sortua zela!) obra ederres-garria egin du, Pastoraleri nausi dena.

Nekez sinesteko zaiku, antzerki bikain hori —euskerazko hoberenarentzat jo baitute norbaitzuk— bet-beran sortu dela aita-amarik gabe. Badu kanore, giro hartan, aintzinekoak ukan zituela, ahulagoak segurki, bainan errege-bidea nolazpait ideki ziotenak.

FUNTSEZKOAK

Orai arte aipatu dugun herri-literatura gehiena jostakina zen, gai handiak zerabiltzalarik ere.

Bi hitz labur bederen hartze dituzkete funts gehiagoko gure kantika, hitzaldi eta gutunek.

Ez dituztea ondorio baliosenak ukan, gure arbasoen kulturari eta mintzairari buruz?

Eskual *kantikek* girixtinoen arimak hazi dituzte. Hiru mendez obra ttipi hoi biltzale hainitz izan da, zor handienak dauzkie-gularik Inchauspe, Hiriart-Makola, Daranatz, Laharrague, Do-nostia, Vegel eta gain-gainetik Gabriel Lerxundi aita beneditanoari.

Abesti horiek, nahiz bertze hizkuntzetakoen gai eta sendimendu

ber-berak dariozketen, nortasun bat derakuste: ez dute heiek bezanbat *hasperen eta *zinkulina guri botatzen. Gizonki, neurri gehiago dadukate, fedezko erakaspena lirika-oldarrari nausitzen zaiolarik. Ez dituzte zainak *inarrosten, ez nigarrak jauzarazten, bainan gogo argitzen, nahia oneratzten, bihotza *izariz hunkitzen.

Banago aski hurbildik izan diren ikertuak.

Bainan gorago ezar ginezazke gure lehenagoko apezzen *predikuak*.

Heien igandetako hitz-ñoa bazen zerbait gure herrietan; as-teko solas-bide bikainetarik bat. Haurrak elizatik sartzean, galde egiten zitzairen zer erran zuen jaun erretorak; gizonek ostatuan, haren piko eta erasiak onesten edo gaitzesten zituzten, bi baso arnoren artetik; iturrian eta *lats-harrian emaztek ere aipu zituzten haren ele pollit edo biperdunak.

Alabainan prediku hoitan aditzalek jende xehearen hizkuntza bera entzuten zuten, apurño bat apailatua naski, bainan bere egun guzietako gatz eta lilurez, ez den *mendrenik gabetua.

Duela hogeita-hamabi urte dei bat egin ginuen, ez zenez norbait hasiko apeztegi apeztegi ibiltzen, apez *zenduen prediku-keta. Izan omen zen abiadura zerbait, bainan ez zuen iraun. Orai berriki atseginez irakurri dugu xede horri lotzekotan zaizkola gazte zombait. Jainkoak lagunt ditzala. Ezen, gure iduriko, lan horrek abantail gehiago derakarguke, ipuin eta kantuek baino, ez balitz ere hizkuntza-jakitarearen onetan baizik.

Elizaz kanpoko *hitzaldiak* askoz bakanagoak izan dira. Bizkitartean aspaldi danik baliatu dituzte bai politika-biltzarretan, bai euskaltzaleen bilkuretan, bai laborarien arteko solas-aldietan; eta —hau berria dugu— irratietan.

Hoitaz ere uste dugu on lizatekela *arta hartzea.

Euskaldunen arteko *gutunak* ez dira literatura handian sartzen. Zorigaitzez hainitzek ez dute erdaraz baizik idazten, nahiz

azken denbora hautan emendatzen ari diren euskerazko gutun-egileak. Konprenitu duteke, gure etxeko mintzaireak beduela, guretzat segurik, Axular handiak aipu zuen, eta erdarek ez duten "zapora" edo "gozo" bat.